

Het testament van Elizabeth Bocs

10 MAART 1449 (IN PAASSTIJL 1448)

Op 10 maart 1448 dicteerde Elizabeth Bocs, begijn en meesteres van de infirmerie van het Lierse begijnhof, haar testament. Dat werd opgemaakt door Marcellus Grobbe, priester van het bisdom Kamerijk. Dezelfde Marcellus Grobbe vinden we terug als “*notarius publicus*” in de testamenten van de begijnen Lysbet van Brecht (1456)⁽¹⁾, Margareta Luycs, meesteres van de infirmerie op het begijnhof van Lier (1456, opvolgster van Elizabeth Bocs), Elizabeth Bellens (1457), Johanna Beckers, weduwe van Henric van Middeldonc en begijn in Lier (1461), en Egidius Philippus, poorter van Lier (1461).

honestata et discretata domnicella Elizabeth Bocs

Het testament van Elizabeth Bocs is vrij uitgebreid: zo'n 2600 woorden en volledig in het Latijn opgesteld. Het woordgebruik van toen omvatte veel herhalingen en ook tautologieën. Zo bijvoorbeeld “*testatrix dedit, contulit et legavit*”: de legataris heeft gegeven, toegewezen en nagelaten. De reden voor deze herhalingen was allicht om ten overvloede aan te geven wat bedoeld werd, mogelijk uit vrees dat eenduidige termen te gemakkelijk omgeduid zouden kunnen worden; ter voorkoming dus van “arglist”.

Bij verwijzingen naar de oorspronkelijke tekst werd gepoogd om herhalingen te vermijden of te beperken enerzijds en waar mogelijk te kiezen voor begrippen die door een hedendaagse lezer herkend worden anderzijds.

Tijdslijnen

Het testament vangt zoals gebruikelijk aan met “*In nomine domini amen*”. Daarna volgt de datum, of beter gezegd de verschillende tijdslijnen waarin of waardoor het testament gedateerd wordt. Eerst wordt de datum vermeld: 11 maart 1448. Maar die datum is in de Paasstijl, waarbij het nieuwe kalenderjaar begint op Paasdag en niet op 1 januari. In onze huidige kalender gaat het dus om 11 maart 1449. De volgende tijdslijn is de zogenaamde, maar nu volledig vergeten indicie, die het jaar bepaalt in een cyclus van 15 jaar, hier “*indictione undecima*”, dus de elfde indicie⁽²⁾. Ook het uur wordt aangegeven: “*hore vesperis*”, het tijdstip van de vespers of van de avond. De vierde tijdslijn is die van het pontificaat: in het tweede jaar van paus Nicholas V, die tot paus verkozen werd op 18 maart 1447. Dan volgt de geijkte formule: in aanwezigheid van mij, notarius publicus, en van de verdergenoemde getuigen, allen hier toe bijzonder geroepen en gevraagd, “*specialiter vocatorum et rogatorum*”, bij de eerbare en geachte (“*honestata et discretata*”) juffrouw Elizabeth Bocs, begijn en meesteres van de infirmerie van het begijnhof van de stad Lier.

Als vaste regel werd ook de lichamelijke en mentale toestand van de erflaatster omschreven. Hier luidt dit (vrij vertaald): “beschikkend over haar innerlijke en uiterlijke zinnen naar het voorkwam, en helder van geest”. Dan volgt de gemoedstoestand en de motivatie ook om nu een testament op te stellen: “helder vooruitdenkend overwoog zij de broze aard van het menselijke bestaan, en dat men dag en uur van het leven einde niet kan weten, maar dat niets zekerder is dan de dood en niets onzekerder dan dag en uur ervan”. En zo komt de vijfde tijdslijn aan bod: die van het leven van de erflaatster. En hoe beperkt lijken al deze tijdslijnen niet in het licht van de eeuwigheid en de korte tijd om een testament op te maken?

Voor het heil van haar ziel heeft zij elk en alle van haar vroegere testamenten herroepen om bij deze over de goederen en zaken die haar door God op deze aarde gegeven en toegestaan zijn, nu haar testament of uiterste wil op te maken en vast te stellen. (Mogelijk is dit beding bedoeld om het gebruik van een vals of vervalst testament uit te sluiten.) En zij wenst dat dit testament of uiterste wil vast zal gelden, zowel in het kerkelijke als in het wereldlijke recht, ook indien niet aan alle daarin gebruikelijke plichtplegingen en vormen zou voldaan zijn.

Beschikkingen

Daarna volgt het uitgebreide beschikkende deel van het testament. Op de eerste plaats drukt zij de wil en wens uit dat al haar schulden evenals ieder mogelijk onrechtmatig verkregen bezit – dat laatste was een toen niet-ongebruikelijke beschikking, die dadelijk weer aan bod komt – meteen na haar overlijden volledig zouden worden voldaan. Hetzelfde geldt voor de kosten van haar uitvaart en begravenis, evenals de vergoeding verschuldigd aan allen die door hun diensten bijdragen tot de lijkdienst.

Als inleiding op het vervolg, een lange lijst van concrete beschikkingen, luidt het: “De erflaatster heeft haar resterende goederen nagelaten aan diverse nagenoemde vrome plaatsen en personen, dit als loutere aalmoes en om Godswil, en wel op de wijze en in de vorm zoals hierna vermeld.” De vrome plaatsen zijn in hoofdzaak kerkfabrieken, kloosters, het bisdom Kamerijk, maar ook de infirmerie en de Tafels van de Heilige Geest.

Als eerste wordt één “miete” (een munt nota bene van geringe waarde; het voornemen was duidelijk belangrijker dan het bedrag) gegeven aan de kerkfabriek van Kamerijk voor de schulden waarvan de erflaatster zich niet bewust is, en evenzo voor mogelijk onrechtmatig verkregen bezit. Vervolgens regelt de erflaatster haar jaargetijde, dat is de jaarlijkse herdenking van haar overlijden. De avond vooraf dient een wake gehouden te worden met “commendationes”, dat is het gebed voor de overledene. Op de dag van het jaargetijde zal een gezongen hoogmis worden gevierd. Daartoe zal de pastoor jaarlijks een vergoeding van zes grossen ontvangen. Alle kapelannen die aanwezig zijn bij de wake, commendationes en hoogmis, krijgen jaarlijks twee grossen als vergoeding. De kapelannen die bovendien de hoogmis concelebreren, ontvangen één grosse. Elk van de “domicellarum scolarium theutonice ‘den scolieren’” – dat zijn de juffrouwen-scholieren, in het Middelnederlands de “scolieren” genaamd, de begijnen van het zangkoor dus – die dezelfde vieringen mee opluisteren, zal jaarlijks twee grossen vergoeding krijgen. De kerkmeesteres krijgt jaarlijks twee grossen vergoeding “pro laboribus suis”, dus voor haar werkzaamheden besteed aan het jaargetijde.

Om deze uitgaven te bekostigen, schenkt de erflaatster aan de kerkfabriek van de begijnhofkerk een jaarlijkse en eeuwige rente van één viertel rogge. Dat gebeurt op voorwaarde dat daarmee de voornoemde vergoedingen voor pastoor, kapelannen, scholieren en kerkmeesteres worden betaald, evenals de voor de diensten benodigde kaarsen.

De erfpachter is Arnoldus Drossaten en aan diens kinderen schenkt ze vier gouden Peters. Meestal, zo al niet in de regel, worden in een testament de schikkingen voor de begrafenis van de erfflater nauwkeurig bepaald. In dit testament wordt daarover niets vermeld, maar mogelijk is eronder verstaan dat dezelfde schikkingen gelden als die voor de jaarlijkse herdenking van haar overlijden.

De kerkfabriek moet uit de voornoemde rente van één halster rog jaarlijks twee modekens (“duos modiculos”: een modeke, modekijn of mudde) besteden aan de armen, meer bepaald aan de Tafel van de Heilige Geest, evenals aan de “tribus aliis domibus elemosinariis dicti curtis beghinarij”: de drie andere armenhuizen op het begijnhof. Verder vermaakt ze aan de begijnhofkerk “unum librum ewangeliorum theutonicaliorum ligatum”: een ingebonden evangelieboek in het (Middel)nederlands en dit “pro communi usu et instructione commune beghinarum beghinagij sepedicti”, dus voor gemeenschappelijk gebruik en ter lering van de begijnen van het hof. Hier is dus sprake van een evangelie, vertaald in de volkstaal. Allicht was het een manuscript dat toen erg kostbaar was, wat laat vermoeden dat de erflaatster bemiddeld was.

Voor het zieleheil van haar ouders, weldoeners en vrienden wenst de erflaatster vijf “dertigsten” (vijf gedenkmissen dertig dagen na het overlijden of in deze context op de dertigste en zestigste dag erna). Twee missen daarvan zijn te vieren door de (haar) pastoor Victor de Ghestele, twee door Marcellus Grobbe (die haar testament akteerde) en één door Henricus Vriese. Voor haar eigen zieleheil wenst ze dat eenenveertig “speciales missas” gedaan worden. Voor deze genoemde speciale missen laat ze een som geld na. Nota bene: in het testament anno 1456 van Margareta Luycs, begijn en meesteres van de infirmerie, is er eveneens sprake van eenenveertig missen.

Legaten

En dan volgt een lijst van een veertigtal specifieke legaten. We beginnen met de geschonken voorwerpen. Haar beste kleed met voering is voor Johanna Smeets. Hofmeesteres Elizabeth van Santhoven krijgt een zilveren lepel en juffrouw Margareta van Buggenhout, vermeld als meesteres in 1454 en 1457, haar beste “ransam” (muts of kap). Voor Petrus, de zoon van wijlen Johannes Ravens, is de “pottum suum metallicum meliorem et maiorem”: haar beste en grootste metalen pot. Nota bene: het woord “pottus” is onbekend in het klassieke Latijn; hier kan men dus terecht gewagen van “potjeslatijn”. En dit te meer daar er verscheidene keren in de tekst een Latijns woord voor alle duidelijkheid nog eens in het Middelnederlands nader wordt omschreven. Zo bijvoorbeeld “domicellarum scolarium theutonice ‘den scolieren’” Monica Mys, vermeld als meesteres in 1464, krijgt de “griseam suam tinctam cum foderatura”: haar grijs geverfde kleed met voering. Aan haar “ancilla” (dienstbode) Agatha laat ze

dedit et legavit adhuc prefate ecclesie beghinagij unum librum ewangeliorum theutonicaliorum ligatum

Item ipsa testatrix dedit et legavit domicelle beatrix bocs sorori sue incluse

Item ipsa testatrix dedit et legavit domicelle beatrix bocs sorori sue incluse

“*unum pronum*” en die term wordt verklaard als “*een beghinen renne*”. De betekenis van dit woord konden we niet achterhalen, maar we vermoeden dat het om een voorschoot gaat.

Het beste witte kleed met voering gaat naar een zekere Gertrudis, die in de infirmerie verblijft. Een zilveren beker wordt toegewezen aan Henricus Vriese, priester, en zes zitkussens met een schild versierd aan haar dienstmeid Margareta.

Uit deze opsomming kunnen we alvast besluiten dat de erflaatster op het eerste gezicht eerder weinig kleding en ook weinig huisraad legerde. Maar na de uitvoering van haar testament bleken er toch nog roerende goederen en liggend geld aanwezig. Dat blijkt uit een addendum dat de eindinventaris omvat en waarop we verder nog terugkomen.

Dan volgen de giften in geld.

Tien gouden Peters zijn bestemd voor haar zuster Beatrix “*includere ad locum dictum ter Clusen extra antiqua fossata opidi Lyrensis*”: kluizenares in Ter Clusen, gelegen buiten de oude Lierse stadsgracht. Aan Elizabeth Bogaerde, dienstster van kluizenares Beatrix, wordt een halve gouden Peter gegeven. Dezelfde Beatrix evenals Elizabeth Bogaerde worden ook genoemd in het testament van de reeds eerder vermelde begijn Elizabeth van Brecht.

Vier gouden Peters worden geschonken aan (mede)begijn Elizabeth Ravens en hetzelfde bedrag aan Mathias den Mandemakere, evenals aan Henricus, priester en de zoon van haar zuster Barbara Bocs. De priesters Johannes Mathei en Marcellus Grobbe krijgen elk één gouden Peter, de vier kapelannen van de begijnhofkerk elk één miete. De Lierse Tafel van de Heilige Geest krijgt één gouden Peter voor de armenzorg en een zelfde bedrag gaat naar de kerkfabriek van Sint-Gummarus. Elke begijn die in de infirmerie verblijft, krijgt één gouden Philipsschild, net zoals Katherine Hoeke en Katherine vanden Score en Willem, haar zoon.

Een eeuwige erfrente van twee mieten wordt bestemd “*ad augmentationem cantus divini officii*”, dus voor meer gezongen missen in de begijnhofkerk. Maar die missen kunnen pas plaatsvinden na het overlijden van Katherine Rommouts, die deze rente alsnog ontvangt en spontaan instemde met de door de erflaatster bepaalde bestemming.

Aan de Lierse congregatie van de “*Christifidelium*”, de Christengelovigen, wordt ook wat geld geschonken en wel om hun armenzorg te ondersteunen. De Celbroeders van Antwerpen krijgen twee mieten “*ad pitanciam*”: voor een

portie lekker eten of tractatie... En ook de voormelde begijn Elizabeth van Brecht krijgt twee mieten toegewezen. Eén gouden Peter is voor Johannes en Johanna en twee gouden Peters voor hun vader, Johannes Fabri. Die laatste is blijkbaar de zoon van wijlen Henricus Fabri.

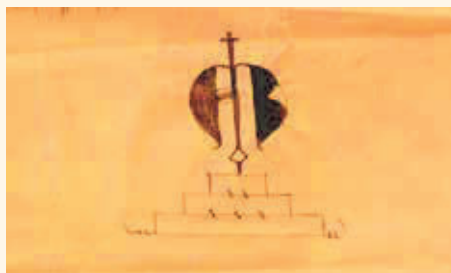
De erflaatster gaf blijk van gezond en zakelijk inzicht: de infirmerie leiden was een zware en veeleisende taak. Men moest vader en moeder zijn, zorgen en tegelijk beheren, wat enige aspecten van haar laatste wilsbeschikking verklaart. Een element van onzekerheid waren de vele munten die toen in omloop waren en hun wisselende waarde. De erflaatster preciseert dat alle geldelijke legaten zouden worden uitgedrukt in Peters of Philipsschilden of een gelijkwaardige munt. Het beperkte overschot na betaling van alle schulden, kosten en legaten zal als aalmoes (*“pure elemosinarie”*) worden gegeven aan de infirmerie, waar *“in qua memorata testatrix dum viveret commorabat”*: waar de erflaatster bij leven woonde. Om iedere onduidelijkheid of onklarheid in haar testament te ondervangen, geeft ze de uitvoerders ervan de volmacht om de bedingen ervan *“augmentere, diminuere, variare, corrigere vel declarare”*: te verhoogen, te verlagen, te wijzigen, te verbeteren of te verklaren. Indien zou blijken dat de kerkfabriek of de infirmerie nog enige schuld heeft aan haar, wordt die uitdrukkelijk kwijtscholden. En haar erfgenamen en legatarissen dienen onverkort de beslissingen van de uitvoerders van haar testament te aanvaarden.

Uitvoerders van testament

Haar keuze van uitvoerders van haar testament is voor die tijd eerder ongewoon, want ze stelt één man, maar ook twee vrouwen aan. Te noteren valt dat vrouwen toen een beperkte rechtsbevoegdheid hadden: ze konden in rechte slechts optreden via een mannelijke voogd. Wat daar ook van zij, ze verklaart dat ze kiest voor *“provides et honestos homines utrusque sexus personas”*: vooruitziende en eerlijke mensen van beide geslachten. Zien we hier niet een wenk naar de gelijkberechtiging van vrouwen? Meer bepaald worden aangewezen: Victor de Ghestele, pastoor van het begijnhof, haar reeds genoemde zuster Barbara Bocs en juffrouw Margarita Huyghs. Als vergoeding voor hun inzet krijgen ze elk *“unam tassiam argenteam”*: een zilveren drinkbeker. Voor de goede orde bevestigt de erflaatster nogmaals dat de uitvoerders over de meest uitgebreide bevoegdheden en volmachten beschikken, zowel voor burgerlijke als voor kerkelijke rechtbanken. Wie haar testament eens of meermaals zou aanvechten, zal telkenmale een boete oplopen van veertig zilveren Marken, de ene helft te ontvangen door de bisschop van Kamerijk en de andere

helft door de heer van het land waar de eiser verblijft.

We laten nu de (vrije) vertaling volgen van de geijkte slotzin: “Over elk en alle voorgaande punten heeft de voornoemde erflaatster mij als publiek notaris gevraagd om voor haar zowel als voor haar legatarissen het nodige publieke instrument of instrumenten, en wel een of meerdere, in te zetten en dit in aanwezigheid van de hierna genoemde personen. Als getuigen bij deze werden speciaal opgeroepen en gevraagd: Johannes Haseldonc junior en Petrus van Brussel, leken en burgers van de stad Lier. Volgt dan nog de handtekening van notaris Marcellus Grobbe, priester van het bisdom Kamerijk.

De handtekening van notaris Marcellus Grobbe, priester van het bisdom Kamerijk en voornaamste uitvoerder van het testament van Elizabeth Bocs.

De precieze overlijdensdatum van Elizabeth Bocs kennen we niet. Maar goed twintig maanden na het opmaken van haar testament werd op 4 januari 1450 de vereffening ervan afgesloten, in aanwezigheid van haar erfgenamen. Dat blijkt uit een addendum van het testament. Dat aanhangsel bevat een verwijzing naar een *“quadam cedula papyracea in presentia suorum executorum descripta plenius continetur”*: een akte of schriftelijke verklaring op papier opgemaakt in aanwezigheid van de testamentuitvoerders, met klare aanwijzingen voor de uitvoering ervan. Welke die aanwijzingen waren, wordt niet verduidelijkt, maar we vermoeden dat alle overblijvende goederen en geld aan goede werken dienden besteed te worden, terwijl de aanwezige erfgenamen daarmee ten volle instemden.

Het addendum lijst ook nog de resterende boedel op. Die omvat een *“cuutse”* (bed) met een *“pelui”*: we vermoeden een peluw (hoofdkussen). Daarnaast een deken in goede staat, twaalf kussens, een lappendeken-hoofdkussen, een kandelaar, een vierdel rogs, twee kussens, twee *“zesters”* (niet nader bepaald, mogelijk de inhoudsmaat voor graan), nog een kussen, een (wollen) onderhemd en een halve Peter (muntstuk). Naar we uit de tekst opmaken, wordt alles bestemd *“diversis personis et locis piis”*: voor diverse devote mensen en plaatsen. De niet nader bij naam genoemde erfgenamen bevestigen nogmaals hun volledige instemming.

De akte werd verleden in de woning van begijnhofpastoor Victor de Ghestel en geakteerd door Petrus de Nyel. Als getuigen worden vermeld: Marcellus Grobbe, die het testament akteerde, de Lierse stadssecretaris Wilhelmus Wintere, en twee *“mamboren”* (bestuurders) van het begijnhof.

En zo rijst de slotvraag: welk beeld kunnen we ons nu vormen van Elizabeth Bocs? In haar testament vermeldt ze slechts drie familieleden: haar zuster en kluisnaares Beatrix, haar zus Barbara en de zoon van Barbara Henricus, priester. Slechts weinige elementen bieden een blik op haar levensloop. In 1409 wordt ze vermeld als begijn in een Lierse schepenbrief, meer bepaald als vertegenwoordigster van *“der kerken vanden beghinen”*, en in 1428 als meesteres van de infirmerie. In 1432 is ze meesteres *“vander kerken ende vander fermeriën int beghijnhof”*. Zij vervulde dus minstens twee voor het begijnhof belangrijke functies. En ze was minstens zowat 40 jaar begijn, met een eerste vermelding in 1409 en haar overlijden omstreeks 1449.

Elizabeth Bocs was een “geleerde” begijn: ze kon lezen en schrijven en bezat een evangelieboek. Bovendien komt het voor dat ze Latijn kende, want haar testament is opgesteld in het Latijn en niet in het Middelnederlands, dat als *“theutonice”* benoemd wordt. Ze was welstellend en allicht, gezien haar scholing, stamde ze uit een eerder begoede en diepgelovige familie. De taken van kerkmeesteres en meesteres van de infirmerie, die vele competenties en een grote inzet vereisten, slorpten naar alle waarschijnlijkheid al haar beschikbare tijd op. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze twee dienstboden had, Agatha en Margareta, die ze overigens beiden bedacht met een legaat. Haar testament ademt nederigheid, vroomheid en genegenheid uit. Ze was dienstbaar voor het hof waar ze 40 jaar begijn was. Kortom, een merkwaardig en voorbeeldig persoon, die het verdient dat haar herinnering levendig gehouden wordt.

Jef Van den Bergh

Voetnoten

⁽¹⁾ Zie onder nr. 6.49 op http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269

⁽²⁾ De “indictie” is een in onbruik geraakte tijdsaanduiding, gebaseerd op een cyclus van 15 jaar. Daar de indictie in 312 na Christus zou begonnen zijn, kan het indictiecijfer berekend worden door het jaartal verminderd met 312 door 15 te delen. Het testament werd opgemaakt in het jaar 1448; de formule voor de berekening van de indictie is dan ook: $1448 - 312 = 1136$ en $1136 : 15 = 75,733$; $75 \times 15 = 1125$ en dus is de indictie: $1136 - 1125 = 11$.